

МЕДІАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМАТИКА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

MEDIATION IN UKRAINE: PROBLEMS AND CURRENT SITUATION

Данилюк О.О., студент IV курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Крікорова Е.К., студентка IV курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Мельник М.Я., студент IV курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена аналізу медіації як одного з видів альтернативного урегулювання спорів. Право на захист своїх цивільних прав та охоронюваних інтересів є основним і найважливішим правом суб'єктів цивільних правовідносин. Відповідно до ст. 4 ЦПК кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

Нині відповідно до українського законодавства судовою формою є найефективнішою та найбільш досконалою формою захисту прав людини. Проте в міжнародній практиці з'являються нові механізми вирішення спорів, які мають потужні перспективи для законодавчого закріплення них у законах України поряд із судовим порядком захисту. Таким чином, в майбутньому може утворитися система механізмів, які будуть забезпечувати право на захист прав та інтересів людини.

Одним із них повинна стати медіація, яка покликана ліквідувати конфлікт як примирна процедура. Найважливішою перевагою цього способу захисту є те, що напрацювання спільних рішень у процесі медіації дозволяє сторонам вирішити конфлікт, враховуючи їхні інтереси та побажання, на протиположне рішення суду, ухваленого суддею, який врахував лише законодавство, доказову базу та усталену судову практику.

Такий механізм дає можливість зекономити як час, так і кошти, а особливо допоможе зменшити завантаженість суддів. Тому нині необхідне прийняття закону, який би запровадив медіацію у цивільному процесі і визначив її порядок та умови здійснення. Прийняття законопроекту «Про медіацію» у першому читанні 3 листопада 2016 року стало першим важливим кроком до розвитку інституту медіації в Україні.

Проте процедура прийняття на цьому зупинилася, і в Україні, на відміну від Білорусії, Польщі, Франції, досі не існує такого законодавчо визначеного альтернативного способу захисту прав і свобод як медіація громадян. Кабінет Міністрів України, очолюваний О.В. Гончаруком, 28 грудня 2019 року подав новий проект Закону «Про медіацію», підкреслюючи, що її впровадження є необхідним, адже медіація має багато переваг, які допоможуть подолати проблеми цивільного судочинства.

Ключові слова: медіація, конфлікт, спосіб урегулювання спору, право на захист, міжнародний досвід, медіатор, спір.

The article is devoted to the analysis of mediation as one of the types of alternative dispute resolution. The right to protection of their civil rights and protected interests is the basic and most important right of the subjects of civil legal relations. According to Article 4 of the CPC, every person has the right to go to court to protect his violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or legitimate interests. Today, according to Ukrainian law, the judicial form is the most effective and most perfect form of human rights protection.

However, in international practice, new mechanisms for resolving disputes are emerging, which have strong prospects for their legislative enshrinement in the laws of Ukraine, along with the judicial order of protection. Thus, in the future a system of mechanisms may be formed that will ensure the right to protection of human rights and interests. One of them should be mediation, which is designed to eliminate the conflict as a conciliation procedure.

The most important advantage of this method of protection is that the development of joint decisions in the mediation process allows the parties to resolve the conflict, taking into account their interests and wishes, as opposed to a court decision, which took into account only the law, evidence and established case law. This mechanism saves both time and money, and especially helps to reduce the workload of judges.

Therefore, today it is necessary to adopt a law that would introduce mediation in civil proceedings and determine its procedure and conditions of implementation. The adoption of the draft law "On Mediation" in the first reading on November 3, 2016 was the first important step towards the development of the institution of mediation in Ukraine.

However, the procedure assigned to this stopped in Ukraine, in contrast to Belarus, Poland, France, without studying this legislative choice of an alternative way of seizing rights and freedoms, as mediation of citizens. Already a new Cabinet of Ministers, headed by O.V. Goncharuk, December 28, 2019, the suppression of the new draft law "On Mediation", thus emphasizing the introduction of mediation is necessary, because mediation has many advantages that will help overcome the problems of civil proceedings.

Key words: mediation, conflict, method of dispute settlement, right to protection, international experience, mediator, dispute.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням питання інституту медіації та пошуком оптимального процесу її впровадження і застосування як примирної процедури займалися чимало правників і науковців, серед яких В. Мамницький, С. Бондаренко-Зелінська, Г. Запара, Н. Гончарова, В. Мотиль, М. Дякович, В. Землянська, В. Комаров, Т. Подковенко. Широкий спектр інформації міститься в наукових статтях іноземних дослідників і статистичних виданнях зарубіжних держав, в інтернет-ресурсах.

Мета – аналіз медіації як одного з видів альтернативного урегулювання, дослідження сутності такої про-

цедури, перспектив її запровадження, розгляд проекту Закону України «Про медіацію» та пропозиція внесення змін до нього на прикладі законів про медіації зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. З огляду на положення Указу Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» вбачається, що серед основних реформ, які необхідно впровадити у цій сфері, особлива увага приділяється судовій реформі, метою якої є утвердження такого правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх

суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення в розумні строки.

Аналізуючи нинішню систему правосуддя, варто зазначити, що вона не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні [1]. Основними чинниками такої ситуації є недосконалість процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб, у тому числі нерозвинена система альтернативних методів вирішення спорів. Тому одним із основних завдань такої реформи є підвищення ефективності правосуддя шляхом розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема шляхом практичного впровадження інституту медіації і посередництва.

Медіація – структурована добровільна та конфіденційна процедура позасудового врегулювання спору (конфлікту), в якій медіатор (посередник) допомагає сторонам у розумінні їхніх інтересів та пошуку ефективних шляхів досягнення взаємоприйняттого рішення. Метою медіації є обговорення, усвідомлення й опрацювання складної конфліктної (проблемної) ситуації для оптимального виходу з неї [2].

Медіація як окремий альтернативний спосіб вирішення спорів зародилася в 30-х роках ХХ ст. у США. Поява і динамічний розвиток процедури медіації в цій країні були зумовлені кризою судової системи [3, с. 134]. У період депресії на цю процедуру покладалося завдання розв'язання сімейних і трудових конфліктів. Завдяки медіації було зупинено багато виробничих страйків. Відразу після завершення Другої Світової війни в 1946 році у США була створена Федеральна служба медіації та примирення.

Поширення альтернативних методів врегулювання спорів у Європі відбулося після конференції у США в 1976 році «Причини невдоволеності населення адмініструванням системи правосуддя в США», відомої як Паундська конференція. Медіація відразу ж зарекомендувала себе як дуже ефективний механізм врегулювання спорів у європейських країнах, які з часом інтегрували її в судову систему.

Згодом було прийнято Рекомендацію (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 року: Комітет Міністрів на підставі ст. 15(b) Статуту Ради Європи, вітаючи розвиток засобів врегулювання спорів, альтернативних судовим рішенням, і погоджуючись із тим, що бажано мати норми, які б надавали гарантії при використанні таких засобів, рекомендував урядам держав-членів сприяти медіації в цивільних справах, де це доречно [4].

Ще одним актом європейської практики запровадження медіації є Директива Європейського Парламенту та Ради Європи з певних аспектів медіації в цивільних і комерційних справах, яка була затверджена та передбачала втілення відповідних норм у законодавство держав-членів. Директива про медіацію закріплювала основні принципи проведення та запровадження механізму медіації в національне законодавство країн-членів ЄС. Ці акти стали основоположними чинниками впровадження медіації у Європі.

У 2014 році Україною було підписано Асоціацію з Європейським Союзом, згідно з якою країни ЄС і Україна повинні посилювати співробітництва щодо утвердження верховенства права та зміцнення відповідних інституцій, зокрема у сфері правоохоронної діяльності та встановлення правосуддя, зміцнення судової системи, покращення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості [5].

Згідно з Указом Президента України № 155 від 20 квітня 2019 року «Питання європейської та євроатлантичної інтеграції» в Україні забезпечується незворотність європейського та євроатлантичного курсу України відпо-

відно до ч. 3 ст. 102 Конституції України [6]. Оскільки в країні проголошується євроінтеграція, а Рекомендації Європейського парламенту та Ради Європи пропагують застосування медіації, то впровадження цього інституту в майбутньому стане обов'язковим.

Прийняття законопроекту «Про медіацію» у першому читанні 3 листопада 2016 року стало першим важливим кроком до розвитку інституту медіації в Україні. Проте процедура прийняття на цьому зупинилася, і в Україні, на відміну від Білорусії, Польщі, Франції, досі не існує такого законодавчо визначеного альтернативного способу захисту прав і свобод як медіація громадян. Кабінет Міністрів України, очолюваний О.В. Гончаруком, 28 грудня 2019 року подав новий проект Закону «Про медіацію», підкреслюючи, що впровадження медіації є необхідним, адже вона має багато переваг, які допоможуть подолати проблеми цивільного судочинства.

А.О. Дутко зазначає, що медіація має істотний потенціал для зменшення кількості конфліктних ситуацій і робочого навантаження на судові інстанції, скорочення тривалості, зниження фінансових витрат і полегшення процедур вирішення спорів і врегулювання конфліктів [7].

Станом на 2019 рік на одного суддю припадало близько 25 цивільних справ на місяць. Відповідно до аналітичних даних за період 2018 і 2019 років до місцевих та апеляційних судів надійшло майже 2 мільйони справ і матеріалів цивільного судочинства, проте, на жаль, майже 120 тисяч із них не було розглянуто [8].

Відповідно до статистичних даних за надходженням справ цивільного судочинства Україна є одним із лідерів у світі, проте відсоток нерозглянутих із них у звітний період вражаючий (майже 6%), що більше, ніж у Казахстані, Білорусії, Молдові – країнах, які в своєму законодавстві мають закріплені інститут медіації. Із прийняттям Закону «Про медіацію» у 2013 році в Білорусії завантаженість судів знизилася на 16-17%, а відсоток нерозглянутих справ склав лише 2,5% (раніше був 5,3%).

Одним із актуальних питань судочинства є проблема тривалості розгляду цивільних справ. Так, місцевими загальними судами протягом 2018 року розглянуто 954 743 справи, 30% із яких розглядалися понад 3 місяці. Розгляд 2252 матеріалів справ тривав понад 3 роки. У сімейних справах тривалість розгляду становить приблизно 6-7 місяців [9].

Гарним прикладом запровадження медіації є Польща, яка, запровадивши інститут медіації і надавши повноваження медіатору щодо питання примирення подружжя, обсягу батьківських повноважень, майнові і житлові питання, а після розлучення і питання видачі паспорта, вибору освіти дитини, управління її майном, зменшила термін розгляду справ майже утричі. Медіатор зацікавлений у найшвидшому перебігу розв'язання конфлікту. Тобто витратиться набагато менше робочого часу та зусиль, що дозволить зекономити більше коштів сторонам (особливо це стосується компаній) [10].

Н.О. Волковицька вважає, що медіація у праві – це метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає проаналізувати конфліктну ситуацію так, щоб зацікавлені сторони самостійно змогли обрати варіант рішення, який задовольняв би інтереси та потреби всіх учасників конфлікту [11]. Таким чином, сторонами приймається вигірне рішення. У процесі медіації не існує переможця та переможеного. Мета медіації – знайти рішення, яке задовольняє обидві сторони. Тільки в цьому разі медіація вважається успішною. Суд же приймає рішення, в якому стає на бік однієї сторони, що несе негативні наслідки для іншої.

Науковець С.Т. Йосипенко виділяє такі принципи медіації:

– Конфіденційність процесу, яка полягає у забороні розголошення інформації, що стала відома у зв'язку з про-

веденням медіації. Медіація спрямована на збереження конфіденційності та партнерських стосунків між конфліктуючими сторонами й можливість для подальшого продовження співпраці між ними.

– Принцип нейтральності та неупередженості медіатора, який повинен бути незалежним від сторін конфлікту та державних органів, а також розв'язувати конфлікт на основі власних міркувань.

– Рівність сторін, яка полягає в однаковому ставленні медіатора до сторін конфлікту, а також у рівних можливостях сторін під час процедури.

– Принцип добровільності, який полягає у наявності в сторін права особистого волевиявлення на проведення процедури медіації та свободи її припинення на будь-якому етапі процедури медіації [12].

На відміну від принципів цивільного процесу, принципи медіації дадуть сторонам більшу можливість впливати на результат, сторони конфлікту матимуть перспективи для відновлення ділових взаємин із партнерами. Також буде передбачено конфіденційність процедури, надано гарантію виконання рішення у випадку успішної медіації.

Прийняття Закону України «Про медіацію» може відіграти важливу роль у розвитку медіації в Україні та в розвитку судочинства загалом. Проте нині проект містить недоліки, які необхідно урегулювати, щоб він відповідав європейським зразкам. По-перше, потрібно збільшити перелік принципів. Відповідно до Рекомендації Комісії Європейських співтовариств 98/257/ЄС «Про принципи, які застосовуються до органів, відповідальних за позасудове врегулювання спорів про захист прав споживачів» від 30.03.1998 позасудові процедури у цих спорах мають відповідати принципу прозорості, оскільки відсутність прозорості може негативно вплинути на права сторін і викликати побоювання щодо процедур позасудового врегулювання спорів про захист прав споживачів; такі процедури мають бути спрощені порівняно із судовими: відсутність високих зборів, довготермінових та обтяжливих процедур; має бути забезпечена особиста присутність і визначена мова, якою ведеться процедура (чи це має бути українська мова, чи будь-яка мова, яку оберуть сторони медіації, якою має бути мова проведення медіації під час судового провадження, якою мовою має складатися угода про медіацію та інші документи (зокрема, медіаційне застереження, звіт медіатора); має бути забезпечено принцип змагальності, коли всі зацікавлені сторони представляють свої точки зору та заслуховують аргументи та факти, висунуті іншою стороною, висновки експертів; забезпечено принципи ефективності (доступ до процедури, її безкоштовність або помірність витрат, нетривалість вирішення спору); принципи свободи; законності, представництва [13].

По-друге, відповідно до законопроекту медіатор може відмовитися від проведення медіації з етичних або особистих міркувань. Потрібно конкретизувати випадки та порядок відмови медіатора від процедури. Варто навести як приклад положення ст. 12 Закону Республіки Казахстан «Про медіацію», якими передбачено, що медіатор має право відмовитися від проведення медіації, якщо, на його думку, подальші зусилля в процесі її проведення не призведуть до вирішення спору між сторонами, або припинити медіацію за згодою сторін, викладеною у письмовій формі [14].

По-третє, передбачити порядок проведення медіації та наслідки невиконання або неналежного виконання угоди за результатами медіації. Так, відповідно до Глави 3 Закону Казахстану «Про медіацію» визначається місце та мова проведення медіації, початок і кінець процедури, строки проведення, визначається, хто може бути ініціатором проведення, можливість сторін для створення

регламенту проведення медіації, який не суперечить чинному законодавству.

Також Законом Республіки Казахстан «Про медіацію» визначені витрати за проведення медіації, до яких належить винагорода медіатору та витрати на оплату проїзду до місця проведення медіації, проживання, їжу тощо [14]. У законопроекті не визначено строків і мети медіації. Строки медіації повинні бути визначені хоча б максимальні, адже вони насамперед говорять про її ефективність. Мету відповідно до Рекомендацій Ради Європи повинна зазначити сама країна, зокрема це може бути досягнення варіанту вирішення спору, що влаштовує обидві сторони та/або зниження рівня конфліктності між сторонами [4].

По-четверте, потрібно встановити особливості проведення медіації як у цивільній, так і в інших сферах. Відповідно до ст. 2 законопроекту медіація може застосовуватися в будь-яких конфліктах (спорах), які виникають у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах, а також кримінальних провадженнях під час укладання угод про примирення між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим та в інших сферах суспільних відносин. У законах про медіацію зарубіжних країн існують властивості в рамках різних процесів, що забезпечує диференціацію проведення медіації. Так, Закон «Про медіацію» в Білорусії містить особливості проведення медіації в цивільному, кримінальному процесі та сімейних відносинах [15].

По-п'яте, відповідно до ч. 2 ст. 21 проекту передбачено, що суди на будь-якій стадії судового процесу можуть рекомендувати сторонам у справі звернутися до процедури медіації для вирішення спору в позасудовому порядку. Тісно пов'язаним із інститутом медіації є інститут врегулювання спору за участі судді. Його законодавче регулювання здійснюється Цивільним процесуальним кодексом України, зокрема ст.ст. 201-205.

Врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті, а процедуру медіації можна застосувати на будь-якій стадії. Що стосується тривалості процедури, необхідно зазначити, що строк медіації визначається за погодженням сторін, а врегулювання спору за участю судді можливе протягом розумного строку, але не більше 30 днів із дня постановлення ухвали про проведення врегулювання.

У випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками повторне врегулювання цього спору не допускається. На відміну від судді чи арбітра, медіатор не вирішує конфлікт між сторонами, не постановляє обов'язкове для них рішення і не пропонує якихось варіантів вирішення спору. Варіанти врегулювання виробляють сторони спору, керуючись власними інтересами та потребами.

Врегулювання спору за участю судді – це спілкування сторін із суддею для отримання роз'яснень і додаткової інформації з метою оцінки сторонами перспектив судового розгляду спору. Посередником при медіації є нейтральний і незалежний медіатор, якого обирають сторони. Посередником при врегулюванні спору за участю судді є суддя, у провадженні якого перебуває справа. Учасниками медіації є сторони конфлікту та медіатор, учасниками врегулювання спору за участю судді є учасники судової справи та суддя [16].

Є низка причин, які негативно впливають на впровадження медіації. Дослідник У.О. Капустинський виділяє такі причини повільного розвитку медіації в Україні:

1) низька правова культура населення;

2) низький рівень довіри до цієї послуги. Неготовність широких верств населення сприймати медіацію як альтернативу державному судочинству викликана насамперед відсутністю об'єктивної інформації про можливість та переваги медіації;

3) недостатня поінформованість суспільства загалом і громадян зокрема про медіацію, її переваги як альтернативного судовому розгляду;

4) позиції сторін, які не бажають іти на компроміс. Медіація, одним із базових принципів якої є добровільність виконання учасниками примирної угоди, розрахована на свідомих і добросовісних учасників врегулювання конфлікту, які психологічно готові до компромісу;

5) специфіка національного правосуддя. Практика показує, що в українському суспільстві сформувалася усталена думка про те, що не самі учасники конфлікту, а хтось інший (держжава) має вирішувати спірні відносини, що саме обов'язковість судового рішення є єдиним дієвим способом вирішення спору;

6) низький рівень співпраці з міжнародними організаціями;

7) громадські засади розвитку медіації;

8) складність вибору медіатора як високопрофесійної особи;

9) відсутність спеціалізованого законодавства;

10) відсутність належної фінансової підтримки [17].

Ще однією проблемою, з якою зіткнеться Україна, є недостатність досвідчених висококваліфікованих медіаторів. Так, медіатор є центральною особою у процесі медіації. Відповідно до проекту Закону медіатором може бути фізична особа, яка має вищу освіту та пройшла базову підготовку у сфері медіації в Україні або за її межами. Медіатором не може бути особа, яка має незняту чи непогашену судимість, визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною.

Базова підготовка у сфері медіації становить не менше 90 годин навчання медіатора, у тому числі 45 годин практичного навчання, та включає теоретичні знання щодо

принципів, порядку та методик проведення медіації, правового регулювання медіації, етики медіатора, ведення переговорів, врегулювання конфліктів (спорів), а також практичні навички їх застосування. Згідно із законопроектом медіатор може не мати юридичної освіти, тобто не бути обізнаним у сфері матеріального та процесуального права, що перешкоджатиме повному, обґрунтованому, справедливому розгляду справи.

Висновки. Враховуючи сказане вище, можна зауважити, що процес реформації цивільного процесуального законодавства потрібно продовжувати, необхідно впровадити альтернативні засоби захисту прав і свобод людини, одним із яких повинна стати медіація.

Переваги процесу медіації помітні неозброєним оком, саме вони зможуть подолати низку проблем цивільного судочинства, адже нині Україна, на жаль, відстала не тільки від своїх західних партнерів таких як Польща, Чехія, Німеччина, а й від країн колишнього СРСР. Нині у Казахстані, Грузії, Білорусії широко застосовується процедура медіації, вплив якої не можна недооцінювати, адже показники ефективності, швидкості розв'язання конфліктів у цих країнах наближуються до західноєвропейських, що забезпечує розвиток держави на євроарені.

Незважаючи на проблеми впровадження медіації, цей процес обов'язково потрібно продовжувати, адже медіація становлення такого інституту відіграватиме важливу роль у розвитку правової культури суспільства, допоможе розвантажити систему судів України та сприятиме мирному вирішенню публічно-правових спорів. Отже, пропонуємо прийняття Закону України «Про медіацію» із зазначеними вище змінами та поправками, які відповідатимуть міжнародним стандартам і Конституції України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Указ Президента України «Про Стратегію реформування судуострою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» від 20 квітня 2015 року. Верховна Рада : веб сайт: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
2. Н. Крестовська, Л. Романадзе. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник. Одеса : Екологія, 2019, 454 с. URL: <http://www.knuba.edu.ua/ukr/wp-content/uploads/2019/11/.pdf>.
3. М.Я. Поліщук. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. *Держжава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 65. С. 134–139.
4. Рекомендація Рес (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
6. Питання європейської та євроатлантичної інтеграції : Указ Президента України від 20 квітня 2019 року № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155/2019>.
7. Дутко А.О. Медіація як явище правової дійсності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. Вип. 6. С. 210–216.
8. Аналітична таблиця щодо стану здійснення правосуддя станом на 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
9. Підсумки Верховного Касаційного суду за 2018 рік по всій юрисдикції. Доповідь Голови КЦС ВС Б. Гулько. URL: <https://sud.ua/news/publication/>.
10. М.Я. Поліщук. Становлення медіації як альтернативного способу вирішення спорів: досвід Польщі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Юридичні науки*. 2013. С. 253–257.
11. Волковицька Н.О. Медіація: альтернативний чи ефективний спосіб вирішення спорів. Веб-сайт. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-alternativniy-chi-efektivniy-sposib-virishennya-sporiv.html>.
12. С.Т. Йосипенко. Принципи медіації у приватно-правових відносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. С. 130–133.
13. Про принципи, які застосовуються до органів, відповідальних за позасудове врегулювання спорів про захист прав споживачів : Рекомендації Комісії Європейських співтовариств від 30.03.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_981.
14. О медиации : Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30927376#pos=3;-155.
15. О медиации : Закон Республики Беларусь от 12 июля 2013 года № 58-3. URL: https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_mediatsii.htm.
16. Цивільно-процесуальний кодекс України від 13.08.2020 № 1618-IV.
17. У.О. Капустинський. Перешкоди на шляху становлення медіації в Україні. Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави. 2019. С. 60–66.